

beror dels på, at navnlig de statistiske analyser ikke altid føres tilbunds (specielt hvad angår byens udenrigshandel), og at Langers kendskab til skandinaviske kildepublikationer og forskning er såre beskedent (her tænkes specielt på det diplomatiske spil bag de nordiske magters intervention). Men en anden side af forklaringen ligger formentlig i, at den marxistiske fortolkning anvendes for usmidigt efter sin pålydende værdi. Der kan være al grund til at understrege, at Herbert Langer med sine specielle problemformuleringer og analyseredskaber har formået at aftvinge kildematerialet interessante og varige resultater; på den anden side bidrager den lidet fleksible og – også fra marxistiske synspunkter – noget forældede konfrontation af feudalisme og kapitalisme formentlig til at sløre snarere end til at afklare helhedsbilledet: er disse to stadier nødvendigvis uforenelige?

Fra specielt skandinaviske synspunkter har det betydning, at Langer flere gange strejfer – men ikke udtømmende behandler – skude- og skibsfarten over Østersøen, og at han påviser, at væksthastigheden i Stralsunds skibsfart under de spansk-nederlandske konflikter afdæmpes ved periodens slutning; om vækstratens afdæmpning hører så nøje sammen med den spansk-nederlandske våbenhvile 1609 og den hollandske handelskapitals overlegenhed, som forfatteren antager, får stå hen. Vigtigt er det under alle omstændigheder, at 'provinsialiseringen' af Stralsunds handel ved 1630 er så vidt fremskredet, at tre femtedele af byens udenrigske omsætning ligger i intern Østersøhandel. Langer anfører med rette, at de svenske handelsrestriktioner i 1620'erne medførte vanskeligheder for byens konkurrencedygtighed; spørgsmålet er blot, om ikke netop krigskonjunkturerne og byens position som svensk militært brohoved og leverandør på kontinentet har øvet en mere varig og profitabel indflydelse på 'provinsialisering'-processen. Påfaldende er det i hvert fald, at Stralsunds traditionelle og velbefæstede skibsfart på Norge – ligesom Rostocks (ifølge Maria Christlichs og Alfred Huhnhäusers undersøgelser) – netop 1627–28 fik et varigt grundskud. Uden at gå i enkeltheder kunde man formode, at analyserne med fordel i endnu højere grad burde have været koordineret omkring den kritiske situation i Østersøområdet i slutningen af 1620'erne og om effekterne af den svenske ekspansion.

E. LADEWIG PETERSEN

MARIA BOGUCA: *Handel zagraniczny Gdańska w pierwszej połowie XVII wieku* (Gdańsk udenrigshandel i første halvdel af 1600-tallet). Fransk résumé. Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk. Wrocław-Warszawa-Kraków, Ossolineum, 1970. 169 s. 1 kort. 50 tabeller. 33 złoty (24,75 kr.).

Siden Maria Bogucka (nu professor ved Videnskabsakademiets historiske institut i Warszawa) i 1950-erne begyndte sin flittige forskergerning, er det Gdańsk, der har stået i centrum. Efter et par undersøgelser af byens indre politiske forhold i 1500-tallet kom nogle store studier over byens håndværk og erhvervsliv fra senmiddelalderen og til 1600-tallet. I de senere år har Bogucka ganske vist også dyrket andre interesseområder, men Gdańsk er ikke blevet forsømt. En række artikler over byens udenrigshandel i begyndelsen af 1600-tallet har forberedt nærværende oversigt.

Arbejdet bygger dels på arkivalier i Gdańsk, særlig pæletoldsbøgerne (1634, 1640–1641 samt i mindre komplet stand fra 1642–1651), dels på hollandske kilder, især notarialarkiverne med fragtkontrakter o.l. Desuden er der benyttet nogle franske arkivalier, mens der ikke har været mulighed for at inddrage andre nord-, vest- og sydeuropæiske arkiver.

Hovedresultaterne er som følger: Medens Gdańsk i første fjerdedel af 1600-tallet havde livlige, umiddelbare forbindelser med Sydeuropa og Middelhavslandene, så fik Amsterdam i anden fjerdedel hovedbetydningen, samtidig med at hollandsk kapital i stadig større grad fik indpas i byen. Der var en tendens til at byens egne købmænd koncentrerede sig om indkøbet af korn, men overlod udførslen og det videre salg til hollænderne. Prisudviklingen for korn var mindre gunstig end i 1500-tallet, men lod dog stadig danziger-købmanden få en mellemmandsfortjeneste på 27%; det var forholdsvis beskedent i forhold til de muligheder, eksporten til den iberiske halvø i 1600-tallets begyndelse bød – her nåede fortjenesterne ofte over 100%. Importen til Gdańsk gav derimod mindre fortjeneste. Ofte kunne det i stedet betale sig for de vesteuropæiske købmænd at betale med sølv, der her var dyrere end i Vesteuropa. Bogucka konstaterer en begyndende krise i perioden 1625–1650. Den hollandske efterspørgsel på korn er stigende, men det kniber med at levere, og i stedet søger byen administrativt at udnytte situationen ved forskellige reguleringer, som fører til at hollænderne søger andre steder hen, bl.a. til jyske havne (se s. 14, note 45). Endelig begynder byens patriciere at trække sig ud af den egentlige handel og bliver i stedet passive kapitalister. Med andre ord, Polens rolle i den internationale handel begynder allerede nu at formindskes. Bogucka er altså her lidt i modsætning til den hævdundne opfattelse, der daterer Polens økonomiske tilbagegang til efter 1650.

Det er overraskende så lidt man finder om Danmark og Danmarks betydning for Gdańsk's handel, måske fordi man kun sjældent (5 gange i årene 1597–1631) blandt de amsterdamske kontrakter finder bestemmelser om anløb af danske havne (s. 62). Spredt omtale findes dog i bogen, bl.a. salpeterhandelen og den danske salpeterolds indvirkning (s. 43). Danske sild, bl.a. fra Aalborg, spillede en vis rolle i indførslen, da de var ret billige i forhold til de flamske (s. 51 og s. 141, note 49). Fra Danmark blev der ligeledes indført levende kvæg (s. 55). Formentlig er der også blevet importeret en del møbler fra Gdańsk til Helsingør. Det fremgår af byens skifteprotokoller 1571–1621. Her nævnes en del »dantsker« møbler, stole, borde, senge, skabe og først og fremmest kister; møblerne var fortrinsvis af fyrretræ (J. Olrik: *Borgerlige hjem i Helsingør for 300 år siden*, 1903, s. 25–46 samt passim, jfr. sagregister).

Bemærkelsesværdigt er det, at Bogucka kun et par gange har benyttet udgaven af Øresundstoldregnskaber; den ene gang er det ved opgørelsen af antallet af skibe fra Gdańsk mod vest (tabel XXV, s. 60f.). Måske er det resultatet af en arbejdsdeling? I hvert fald har Bogucka's kollega, docent A. Mączak (Warszawa universitet) udnyttet Øresundstoldregnskaberne til flere arbejder, således oversigten over Polens (d.v.s. Gdańsk og Elblągs) søhandel med Vesteuropa, trykt i *Scandinavian Economic History Review*, vol. XVIII, 1970. En anden indvending, der kan rettes mod Boguckas arbejde, er, skønt af teknisk karakter, dog af temmelig alvorlig art, nemlig det manglende personregister. Ganske vist er man vant til, at polske bøger på grund af den indtil for nylig kroniske papirmangel

ikke altid bringer fortegnelse over benyttet litteratur (de utrykte kilder er hos Bogucka anført i indledningen, s. 6-7). Men i stedet bringes normalt et personnavneregister, hvor citerede forfattere anføres i kursiv. Nu mangler et sådant register her, og det er svært at få indtryk af den relevante litteratur. Men yderst beklageligt er det, at det mylder af købmænd og skippere, vi møder undervejs, helt tabes af syne. Bogens værdi som opslagsværk er altså væsentligt forringet.

De ovenfor anførte indvendinger må dog ikke afskrække eventuelle interesserede. Boguckas værk, der bygger på et stort studium af primære kilder, føjer sig smukt ind i den række af nyere polske arbejder, der skildrer Gdańsk's søhandel. Rækken begynder med H. Samsonowicz, der i et par artikler behandlede byens handel i 1400-tallet, og den afsluttes med St. Gierszewski og Cz. Biernat, der i to bøger har beskrevet Gdańsk's søfart og vareomsætning fra midten af 1600-tallet til 1815.

JØRGEN STEEN JENSEN

H. J. HABAKKUK: *Population Growth and Economic Development since 1750*. Leicester, Leicester University Press, 1971. 110 s. £ 0.90.

I 1968 holdt den engelske socialhistoriker H. J. Habakkuk en række forelæsninger, tilegnet mindet om Arthur Pool, på universitetet i Leicester over temaet samspillet mellem befolkningstilvækst og økonomisk udvikling i nyere og nyeste tid. Manuskriptet til disse forelæsninger foreligger nu i udvidet og omarbejdet form i nærværende bog, samlet i fire kapitler med hver sit hovedtema: 1) Ændringer i befolkningens størrelse og sammensætning i den førindustrielle periode, 2) Den demografiske revolution (ca. 1750-1850), 3) Nedgangen i fødselstallet (ca. 1850-1950) og 4) En sammenligning af det demografiske udviklingsmønster i Vesteuropa og de tilsvarende forhold i u-landene. Disse fire kapitler er atter inddelt i indledende afsnit, hvor problemstillingen kort rides op, og 3-5 egentlige tekstafsnit, hvor Habakkuk i en tætvet, ræsonnerende stil diskuterer de foreliggende teorier og med logisk stringens fremdrager og finsliber de momenter, der ud fra hans grundopfattelse forekommer mest plausible. Bagest i bogen findes et noteapparat, der udover at meddele de fornødne henvisninger ofte indeholder kortfattede referater af de anvendte værker og en diskussion af de fremførte synspunkter.

Det er Habakkuks hovedsynspunkt, at den befolkningsmæssige situation til enhver tid er resultatet af en række faktorer, som gensidig afbalancerer hinanden og derved tilvejebringer en art ligevægtstilstand. Her vedgår forf. åbent sin gæld til T. R. Malthus, der i første udgave af *An Essay on the Principle of Population* (1798) fremsatte den teori, at der eksisterer et rent mekanisk ligevægtsforhold mellem de forhåndenværende ressourcer og befolkningstallet, idet han herved forudsætter, at størstedelen af befolkningen lever på et eksistensminimum. Habakkuks egen udgave af ligevægtsmodellen, der nøje afbalancerer forholdet mellem antal fødsler og antal dødsfald, har i den førindustrielle periode to regulerende faktorer på »fødselssiden«, nemlig høj ægteskabsalder på grund af det tungtvejende ansvar for familiens ve og vel og børnebegrænsning inden for ægteskabet. Slår disse foranstaltninger ikke til, kan overskudsbefolkningsproblemet enten løses gennem udvandring eller gennem iværksættelse af tilværelsens jernhårde befolkningslov: øget dødelighed eller massedødsfald som følge af